

*Брацка Марія,
доктор філологічних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,*

«ТОВАРИСТВО МОЧЕМОРДІЯ» ТА БАЛАГУЛЬЩИНА: ТИПОЛОГІЯ ЯВИЩ

У світлі останніх досліджень біографії та творчості Тараса Шевченка [2; 3], зацікавлення неординарними виявами буття творчої особистості, її особливим сприйняттям навколишньої дійсності, «неформальною» поведінкою варто звернути увагу на причетність Кобзаря у свій час до «Товариства мочемордія». Цей локальний феномен культурного життя сформувався в середовищі українських ліберальних поміщиків Пирятинщини, Чернігівщини та Київщини на початку 1840-х років XIX ст. Серед відомих його учасників треба згадати братів Закревських, М. Маркевича, Я. де Бальмена, його брата Сергія, І. Корбе, В. Забілу та ін., а участь у зустрічах брали поети В. Гребінка, О. Афанасьєв-Чужбинський, лексикограф В. Даль, композитор М. Глінка. Дані про це товариство зібрані у спогадах і працях О. Афанасьєва-Чужбинського, О. Кониського, М. Драгоманова, М. Новицького, В. Щурата. У ключі сучасних культурологічних і інтердисциплінарних студій розглядав діяльність товариства В. Окаринський [4]. Подібний феномен, який отримав назву балагульщина, розвивався на Правобережній Україні у середовищі польської шляхетської молоді. Слушно міркував дослідник цього руху В. Гнатюк, стверджуючи, що «балагульщина зародилася в роки після ліквідації нещасливого повстання 1831 року й проіснувала на протязі другої половини 30-х та першої 40-х років. В 1841-1842 рр. балагульщина була вже на сконі, а, може, якраз приймала найбільш почварні форми, бо саме в цей час з'являється низка літературних сатир на це громадське явище» [1, с. 146]. Балагули не залишили про себе жодних даних, натомість існує багата мемуаристична і публіцистична література (Т. Бобровський, Ю.

Крашевський, Ю. Дунін-Карвіцький, В. Калинка, Л. Ридель), яка дає різну оцінку цього явища. Найвідомішим балагулом був поет-пісняр А. Шашкевич. Порівняти ці явища спонукає насамперед їх зовнішній культурно-побутовий рівень, глибший аналіз дозволяє виявити співвіднесеність за ідейно-філософським та художньо-естетичним показниками.

У дослідженні використано порівняльно-типологічний метод, який дозволив встановити генезу обох явищ, виокремити подібні та відмінні його прояви.

Культурно-побутовий рівень явищ. Як зокрема зазначав В. Окаринський, назва «товариства мочемордія» походила від словосполучення «мочити морди», тобто вживати алкогольні напої, натомість «діяльність товариства полягала у зустрічах і пиятиках, забарвлених своєрідною обрядовістю. Також під час мочемордівських “возліяній” створювалися художні (літературні, мистецькі, музичні) твори, в тому числі й пародійні» [4, с. 90]. Тож зовнішнім проявом «мочемордія» було гуляще товариське життя, що супроводжувалося обігруванням своєрідної альтернативної моделі суспільних і товариських взаємин, заслуги учасників якої полягали у кількості випитих алкогольних напоїв. Відповідно до заслуг присвоювалися титули («мочемордія, високомочемордія, п'янейшества и высокоп'янейшества») та відзнаки («сивалдай у петлицю», «келих на шию», «великий штоф через плече» [цит. за: 4, с. 90]), віддавалися знаки пошани. «Мочеморди» ізолювалися від решти гостей, жартували і бавилися серед своїх, були інтровертним товариством.

Фоном, на якому проявилася найяскравіше балагульщина, стали українські ярмарки, що протягом року відбувалися в Бердичеві, Балті, Меджибожі. «Першою яскравою ознакою балагулів, – зазначав В. Гнатюк, – було те, що вони свідомо уникали вищого фешенебельного товариства. Їх вабив кінський, мисливський спорт і до того „спрощення” в одязі та побуті» [1, с. 143]. Балагули створили своєрідний імідж, поєднали елементи українського народного побуту в навмисно викривленому, «заниженому»

стилі. Балагулу вирізняло оригінальне вбрання: підперезана поясом свитка (або гунька), пошита на козацький лад з грубого полотна, шкіряні штани (або шаровари), шкіряний кашкет влітку, висока бараняча шапка взимку. Неодмінним атрибутом балагули була люлька. Балагула сам керував четвіркою коней, запряжених у бричку (яку інакше називали перекладною), обшиту лубом і вистелену соломою. «Занижений» стиль підтримувався за рахунок коня невідомої масті з різноманітними вадами зовнішнього вигляду. Балагули вели гулящий спосіб життя, що відзначався неробством, постійними пиятиками, псевдо-забавами (побиття євреїв, зачіпання жінок непристойними жартами, співи сороміцьких пісень, епатування наготою) та полювання з хортами. На відміну від «мочемордів» балагули становили екстравертний тип товариства.

Ідейно-філософський рівень. Дещо відмінний зовнішній вигляд «мочемордія» та балагульщини приховує, однак, їхню внутрішню, у багатьох аспектах подібну постать. Головна типологічна подібність – це романтичність аналізованих явищ: вони народилися в епоху романтизму і зберегли ряд характерних для неї елементів. Перший і найважливіший – народність – знайшла своє втілення в балагульщині у стилізації на козацький і селянський лад, ужитку української мови, любові до народних пісень і української музики. Другий – романтичне бунтарство, непокора, маніфестація відмінності – характеризує обидва явища. Варто поставити тезу, що в обох випадках це було також виявлення зневаги до космополітизму аристократії, часто-густо прихильної російській царській політиці, до національної інертності суспільства, до встановлених канонів товариського спілкування й поведінки тощо. Тож «мочеморду» і балагулу можна назвати типом романтичного нонконформіста. Непокірність давала примарне відчуття свободи, причому не лише особистої, а й національної. Зокрема балагули вважалися причетними до конспіративної справи Ш. Конарського, проти «мочемордів» братів Закревських і Я. де Бальмена була відкрита слідча справа з приводу інциденту з тостом за «Французьку республіку». В обох

випадках представники пригнічених народів крізь призму культури, філософії, письменства здійснювали спроби створити ілюзорний часопростір свободи.

Суттєвим типологічним збігом в істоті явищ «мочемордія» і балагульщини є їхній «низовий», карнавальний характер. На діяльність обох товариств можна проектувати сміхову, карнавальну символізацію ритуалів і звичаїв Запорозької Січі (процес ініціації, надання антиімені, антиповедінка із пияцтвом та люлькою у повсякденні тощо) [див. ширше: 5, с. 162-166]. Гадаємо, ярмарково-карнавальний настрій діяльності «мочеморд» і «балагулів» давав можливість утечі від страху, заборон і залякування, поширених в умовах авторитарної російської політики. Своїми вибриками, виглядом, неприборканою емоційністю балагули шокували і водночас бавили оточення, виконуючи ролі блазнів і дурнів, а це у свою чергу відкривало перед ними широкі можливості самовиявлення, давало свободу дій. Остання проявлялась, серед іншого, в епатуванні наготою та вжитку нецензурної лексики, найчастіше у присутності представниць прекрасної статі. «Мочеморди» обертались у своєму колі, тим не менш глузлива і пародійна основа товариства ставала формою неповторно-індивідуального самовираження та можливістю виплеску невикористаної творчої енергії. Атмосфера постійного свята серед учасників товариств обумовлювала їхнє ставлення один до одного та навколишнього світу, нівелювала відстань між ними самими, сприяючи розвиткові особливих форм спілкування – «сміхової» дотепності, мови і жестів – щирих і не підпорядкованих правилам етикету та нормам пристойності.

Мистецький рівень. Образи обох товариств з'явилися в письменстві того часу з однією лише різницею, що «мочеморди» самі писали про себе, відображали свою діяльність (віршоване послання В. Забіли до Т. Шевченка, вірші та малюнки Т. Шевченка, пародійний колективний лист групи «мочеморд» до М. Маркевича), натомість про балагул писали інші – тогочасні письменники, публіцисти, мемуаристи (Г. Жевуський,

Ю. Крашевський, К. Джевецький, К. Генйч, В. Калінка та ін.). Саме тому портрет «мочеморд» – авторський, такий, який вони створили власними зусиллями, а «балагул» – зовнішній і передусім оцінний, адже їхня нестандартна модель поведінки викликала різко протилежну реакцію спостерігачів.

Попри недостатнє опрацювання проявів «мочемордія» та балагульщини в сучасному українському культурознавстві й літературознавстві, гадаємо, не варто недооцінювати або применшувати їхню роль у громадсько-культурному житті Лівобережної та Правобережної України середини ХІХ століття. Такі оригінальні рухи, що свідчать про спроби протистояння закоружлості суспільства, інтелектуальному застою, містять зародки модерної української національної свідомості. Балагульщина, що з'явилася на етнічному пограниччі внаслідок нашарування культурних пластів, переконує у силі сугестії, багатовимірності, універсальності української народної культури. «Мочемордіє» та балагульщина доби романтизму можуть становити цікавий дослідницький матеріал не лише до історії української культури, літератури, а й до історії українського націєтворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатюк В. Ярмаркове українофільство в житті та літературі (балагульщина). «Українська школа» в польському романтизмі. За ред. С. Ткачова, Тернопіль, 2002. С. 141-161.
2. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо (з проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета). Київ: Критика, 2000. 317 с.
3. Грабович Г. Шевченкові «Гайдамаки»: Поема і Критика. / Наук. ред. Олесь Федорук. Київ: Критика, 2013. 360 с.
4. Окаринський В. «Щирий жрець спиритуозностей». Тарас Шевченко на тлі «Товариства мочемордія». Гуржіївські історичні читання. Черкаси, 2011. Вип. 4. С. 89–91.
5. Попович М. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 2001. 728 с.